

KRYSTYNA PISARKOWA

PRÓBA UPORZĄDKOWANIA TENDENCJI ROZWOJOWYCH POLSKIEJ GRUPY WERBALNEJ

Forma argumentu (tj. obiektu) predykatów czasownikowych (i niektórych przymiotnikowych) ulega w historii polszczyzny różnym ewolucjom. Od Klemensiewicza¹ wyróżniano tu cztery warianty zmian: I kazus → kazus, II kazus → wyrażenie z prepozycją, III wyrażenie z prepozycją → (inne) wyrażenie z prepozycją, IV wyrażenie z prepozycją → kazus. Zaobserwowane przykłady² sprowadza się³ do następujących wariantów⁴:

I K → K

$\mathcal{A} = K \rightarrow G$	$\mathcal{B} = K \rightarrow D$	$\mathcal{C} = K \rightarrow A$	$\mathcal{D} = K \rightarrow I$
$\mathcal{A}_1 = D \rightarrow G$	$\mathcal{B}_1 = G \rightarrow D$	$\mathcal{C}_1 = G \rightarrow A$	$\mathcal{D}_1 = G \rightarrow I$
$\mathcal{A}_2 = A \rightarrow G$	$\mathcal{B}_2 = A \rightarrow D$	$\mathcal{C}_2 = D \rightarrow A$	$\mathcal{D}_2 = D \rightarrow I$ brak
$\mathcal{A}_3 = I \rightarrow G$	$\mathcal{B}_3 = I \rightarrow D$ brak	$\mathcal{C}_3 = I \rightarrow A$	$\mathcal{D}_3 = A \rightarrow I$

¹ Pierwszy zarys tej koncepcji ogłosił Zenon Klemensiewicz w podręczniku trzech autorów: Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk. *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa 1953. Rozwijam ją po niniejszym artykule w ogłoszonej już tymczasem *Historii składni języka polskiego* (Wrocław 1984).

² Obserwacje przeprowadzam przede wszystkim na materiale ogłoszonym w siedmiu kolejnych publikacjach: *Zapomniane konstrukcje składni staropolskiej. Wybór przykładów*. Oprac. Z. Klemensiewicz, K. Pisarkowa, J. Konieczna-Twardzikowa. Wrocław 1966; *Zapomniane konstrukcje składni średniopolskiej (XVI w.). Wybór przykładów*. Oprac. Z. Klemensiewicz, K. Pisarkowa, A. Kałkowska, K. Oszywińska, J. Twardzikowa. Wrocław 1971; *Zapomniane konstrukcje składni średniopolskiej (XVII w.). Oprac. A. Kałkowska, K. Pisarkowa, J. Twardzikowa*. Wrocław 1972; *Zapomniane konstrukcje składni średniopolskiej (1700-1780). Wybór przykładów*. Oprac. A. Kałkowska, K. Pisarkowa, J. Twardzikowa, M. Szybistowa. Wrocław 1973; *Zapomniane konstrukcje składni nowopolskiej (1780-1822). Wybór przykładów*. Wrocław 1974; *Zapomniane konstrukcje składni nowopolskiej (1822-1863). Wybór przykładów*. Wrocław 1975; *Zapomniane konstrukcje składni nowopolskiej 1863-1918. Wybór przykładów*. Wrocław 1977.

³ Istotny udział w sformalizowaniu opisu i rozpisaniu materiału zawdzięczam drowi Wiesławowi Lubaszewskiemu.

⁴ Przypadki (K) oznaczam pierwszymi literami ich nazw łacińskich, litera *p* oznacza przymimek (prepozycję).

II $K \rightarrow p K$

$a = K \rightarrow p G$	$b = K \rightarrow p D$
$a_1 = G \rightarrow G, \{z, do, od\}$	$b_1 = G \rightarrow D$ brak
$a_2 = D \rightarrow G, \{z, do, dla\}$	$b_2 = D \rightarrow D, \{przeciw, ku\}$
$a_3 = A \rightarrow G, \{z, do, od\}$	$b_3 = A \rightarrow D, \{przeciw\}$
$a_4 = I \rightarrow G, \{z, od, przy pomocy\}$	$b_4 = I \rightarrow D$ brak
$c = K \rightarrow p A$	$d = K \rightarrow p I$
$c_1 = G \rightarrow A, \{w, na, za, po, o\}$	$d_1 = G \rightarrow I, \{nad, przed\}$
$c_2 = D \rightarrow A, \{w, na\}$	$d_2 = D \rightarrow I, \{przed, z\}$
$c_3 = A \rightarrow A, \{w, na, za, po\}$	$d_3 = A \rightarrow I, \{nad\}$
$c_4 = I \rightarrow A, \{w, za, przez\}$	$d_4 = I \rightarrow I$ brak
$e = K \rightarrow p L$	
$e_1 = G \rightarrow L, \{w, po\}$	
$e_2 = D \rightarrow L, \text{brak}$	
$e_3 = A \rightarrow L, \{w, po, na\}$	
$e_4 = I \rightarrow L, \{w, na\}$	

III $pK \rightarrow pK$

- α $pK \rightarrow pG$
- $\alpha_1 = G \rightarrow G, \{\langle od, z \rangle, \langle z, od \rangle, \langle z, do \rangle, \langle u, dla \rangle\}$
 - $\alpha_2 = D \rightarrow G, \{\langle gwoli, dla \rangle, \langle gwoli, ze wzgledu na \rangle, \langle ku, dla \rangle, \langle ku, do \rangle\}$
 - $\alpha_3 = A \rightarrow G, \{\langle na, dla \rangle, \langle na, do \rangle, \langle o, co do \rangle, \langle w, do \rangle, \langle nad, comparat + od \rangle\}$
 - $\alpha_4 = I \rightarrow G, \{\langle z, od \rangle, \langle nad, z \rangle, \langle nad, wobec \rangle, \langle między, wśród \rangle\}$
 - $\alpha_5 = L \rightarrow G, \{\langle w, z \rangle, \langle na, u \rangle, \langle na, od \rangle, \langle na, co do \rangle, \langle na, z \rangle, \langle po, od \rangle\}$
- β $pK \rightarrow pD$
- $\beta_1 = G \rightarrow D, \text{brak}$
 - $\beta_2 = D \rightarrow D, \text{brak}$
 - $\beta_3 = A \rightarrow D, \{\langle na, przeciw \rangle\}$
 - $\beta_4 = I \rightarrow D, \text{brak}$
 - $\beta_5 = L \rightarrow D, \{\langle po, za \rangle, \langle o, nad \rangle, \langle o, z \rangle, \langle o, przed \rangle\}$
- γ $pK \rightarrow pA$
- $\gamma_1 = G \rightarrow A, \{\langle od, przez \rangle, \langle do, na \rangle, \langle do, o \rangle, \langle z, za \rangle, \langle u, przez \rangle\}$
 - $\gamma_2 = D \rightarrow A, \{\langle ku, na \rangle, \langle przeciw, na \rangle\}$
 - $\gamma_3 = A \rightarrow A, \{\langle na, o \rangle, \langle o, na \rangle, \langle o, za \rangle, \langle prze, przez \rangle, \langle w, na \rangle\}$
 - $\gamma_4 = I \rightarrow A, \{\langle za, na \rangle, \langle za, o \rangle, \langle za, za \rangle\}$
 - $\gamma_5 = L \rightarrow A, \{\langle po, o \rangle, \langle o, o \rangle, \langle w, przez \rangle, \langle w, w \rangle\}$
- Δ $pK \rightarrow pI$
- $\Delta_1 = G \rightarrow I, \{\langle od, przed \rangle, \langle do, z \rangle, \langle u, przed \rangle\}$
 - $\Delta_2 = D \rightarrow I, \{\langle przeciw, z \rangle, \langle przeciw, przed \rangle\}$
 - $\Delta_3 = A \rightarrow I, \{\langle na, nad \rangle\}$

$$\Delta_4 = I \rightarrow I, \text{brak}$$

$$\Delta_5 = L \rightarrow I, \{\langle \text{po,za} \rangle, \langle \text{o,nad} \rangle, \langle \text{o,z} \rangle, \langle \text{o,przed} \rangle\}$$

$$\varepsilon \text{ pK} \rightarrow \text{pL}$$

$$\varepsilon_1 = G \rightarrow L, \{\langle \text{do,w} \rangle\}$$

$$\varepsilon_2 = D \rightarrow L, \text{brak}$$

$$\varepsilon_3 = A \rightarrow L, \{\langle \text{na,o} \rangle, \langle \text{o,o} \rangle, \langle \text{w,w} \rangle\}$$

$$\varepsilon_4 = I \rightarrow L, \{\langle \text{z,na} \rangle, \langle \text{z,w} \rangle\}$$

$$\varepsilon_5 = L \rightarrow L, \{\langle \text{na,w} \rangle\}$$

$$\text{IV pK} \rightarrow \text{K}$$

$$\text{A pK} \rightarrow \text{G}$$

$$A_1 = G \rightarrow G, \{\text{od,z}\}$$

$$A_2 = D \rightarrow G, \text{brak}$$

$$A_3 = A \rightarrow G, \text{brak}$$

$$A_4 = I \rightarrow G, \text{brak}$$

$$A_5 = L \rightarrow G, \{\text{o}\}$$

$$\text{B pK} \rightarrow \text{D}$$

$$B_1 = G \rightarrow D, \{\text{od,do,z}\}$$

$$B_2 = D \rightarrow D, \{\text{ku}\}$$

$$B_3 = A \rightarrow D, \{\text{na}\}$$

$$B_4 = I \rightarrow D, \{\text{nad,z}\}$$

$$B_5 = L \rightarrow D, \{\text{w}\}$$

$$\text{C pK} \rightarrow \text{A}$$

$$C_1 = G \rightarrow A, \text{brak}$$

$$C_2 = D \rightarrow A, \{\text{przeciw}\}$$

$$C_3 = A \rightarrow A, \{\text{na}\}$$

$$C_4 = I \rightarrow A, \{\text{nad}\}$$

$$C_5 = L \rightarrow A, \{\text{na,o,w}\}$$

$$\text{D pK} \rightarrow \text{I}$$

$$D_1 = G \rightarrow I, \{\text{do,od,z}\}$$

$$D_2 = D \rightarrow I, \text{brak}$$

$$D_3 = A \rightarrow I, \{\text{na,przez,w}\}$$

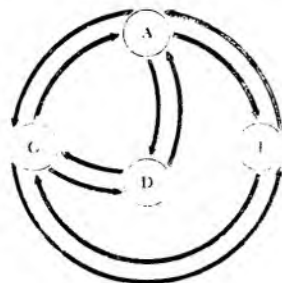
$$D_4 = I \rightarrow I, \{\text{nad,z,za}\}$$

$$D_5 = L \rightarrow I, \{\text{o,w}\}$$

$$\text{pK} \rightarrow \text{L}$$

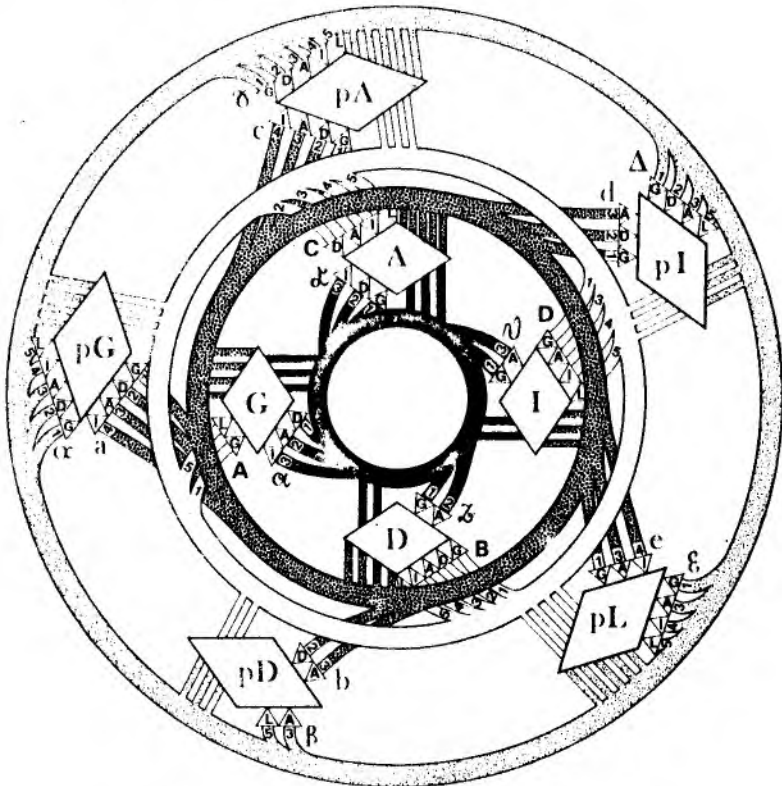
brak

Istnieje możliwość przerysowania wyliczonych ewolucji struktur werbalnych w postaci grafów. Wyobraźmy sobie dla przykładu grupę dziesięciu przekształceń kazualnych w inne kazualne: $K \rightarrow K$ (por. rys. 1).

Do tych rozwiązań należałoby dodać na zewnętrznym obwodzie odpowiednio pięć jednostek pK, tj. pG, pD, pA, pI i pL.

Dla grupy II $K \rightarrow pK$, tj. dla 16 możliwych przekształceń – bo wszystkie wyrażenia kazualne z wyjątkiem czterech: $*D \rightarrow pL$, $*G \rightarrow pD$, $*I \rightarrow pD$ i $*I \rightarrow pI$ przekształcają się w wyrażenia przyimkowe z odpowiednimi przypadkami – przeprowadzimy linie od jednostek G,D,A,I do pięciu dodanych pK. Na tym samym rysunku dla grupy III: $pK \rightarrow pK$, tj. dla 20 możliwych przekształceń – bo wszystkie wyrażenia przyimkowe z wyjątkiem pięciu: $*pG \rightarrow pD$, $*pD \rightarrow pD$, $*pI \rightarrow pD$, $*pI \rightarrow pI$, $*pD \rightarrow pL$ przekształcają się w wyrażenia przyimkowe z odpowiednimi przyimkami – przeprowadzimy linie między jednostkami obwodu zewnętrznego: pG, pD, pA, pI, pL. I wreszcie w grupie IV: $pK \rightarrow K$ dla 15 możliwych przekształceń – bo wszystkie wyrażenia przyimkowe mają wśród siebie takie, które z wyjątkiem $*pD \rightarrow G$, $*pA \rightarrow G$, $*pI \rightarrow G$, $*pG \rightarrow A$, $*pD \rightarrow I$ przekształcają się w struktury kazualne – przeprowadzimy linie od jednostek obwodu zewnętrznego (pK) do jednostek G,D,A,I.

Wyobrażamy sobie doskonale taki graf (por. rys. 2)⁵. Jest realny i prosty, ale też zawiera uproszczenia. Za jedno z takich irytujących uproszczeń trzeba by uznać scalenie na jednej powierzchni obrazu synchronicznego i diachronicznego.

Obraz uporządkowany tendencji rozwojowych polskiej grupy werbalnej jest jednak sugestywny, bo wykazuje cechy pozwalające traktować go jako system. Argumentami za ich obecnością, czyli za systemowością tej części gramatyki historycznej języka polskiego, są m.in. bardzo nieliczne i z punktu widzenia teoretycznego oczekiwane braki w kompletach wyobraźalnych wariantów. Np. nie ma konsekwentnie podstawialności między Dativem a Instrumentalem w grupie I i nawet bardzo skromna reprezentacja tej wymiany w układach $K \rightarrow pK$ grupy II; brak w grupie III na linii β_4 wymiany $pI \rightarrow pD$. Jest zatem tylko $\Delta_2 pD \rightarrow pI$ (brak w grupie IV na linii D_2 przejścia $pD \rightarrow I$). Bardzo charakterystyczne jest też konsekwentne zachowanie locatiwu, przede wszystkim dlatego, że brak go zarówno w grupie I, jak i w grupach II i IV w pozycji bezprzyimkowej. Jednocześnie istnieją relacje «możliwości substytucji» z innymi strukturami syntetycznymi i analitycznymi. Zebrane zestawienia wymagają, oczywiście, szczegółowszej interpretacji, wymagają ilustracji materiałem historycznym, a także narzucają myśl o sensie porównania stanu polskiej składni i przenikających ją tendencji z tendencjami dającymi się zaobserwować w innych językach słowiańskich o równie lub niemal równie trwałym systemie kazualno- syntaktycznym co polski.

⁵ Autorem rysunku jest Maciej Pawłowski.